

Politika i ekonomske slobode

1. Ključna ideja

U parlamentarnom sistemu demokratije politika, odnosno parlament je mjesto donošenja važnih odluka koje se odnose, posredno ili neposredno, na ekonomiju. Ta činjenica ima velike reperkusije na ekonomiju.

Da li je način donošenja političkih odluka važan za ekonomske slobode? Da li je važan za ekonomski razvoj? Da li su ekonomske slobode od uticaja na ekonomski rast? Kakva je uloga institucija? Da li je nivo i efikasnost demokratije zavisen od nivoa razvijenosti kulture? Ova pitanja posmatram u kontekstu naše realnosti: zakasnele tranzicije i zakasnelog ulaska u EU.

Ovaj rad upravo raspravlja o ovim pitanjima i problemima koji su im bliski.

2. Hipoteza

Postojeća politička paradigma tranzicije potvrđuje se kao ograničenje ekonomskih sloboda i razvoja ekonomske paradigme tranzicije koja naglašava potrebu ekonomskih sloboda kao osnove za integracije i učešće u globalizaciji.

Bliže, postojeća politička paradigma je ograničenje za brži ulazak u EU, jer kao takva otežava integraciju u regionu Balkana.

Javne makroekonomske politike utiču na ekonomske performanse u jednoj zemlji. Ipak, najvažniji uticaj na to imaju političke, pravne i ekonomske institucije.

Mnoge empirijske analize su pokazale da su razlike među zemljama u nivou ekonomskog rasta i investicija prije svega uslovljene kvalitetom institucija. I tu nema spora. Ipak rasprave nastaju oko pitanja da li je za rast važnija demokratija ili zakon, odnosno zaštita svojinskih prava i pravna struktura koja promovise vladavinu prava.¹

U ovom radu neću eksplicitno raspravljati o tome koji je od ova dva aspekta važniji za ekonomski razvoj². Oba su važna – od toga polazim. Njihovu analizu vršim sa aspekta sposobnosti da generišu procese slobodne razmjene unutar i između pojedinih zemalja. Analiza bi se, prije svega, odnosila na područje Zapadnog Balkana.

Prvo bih dao osvrt na političku paradigmu i njen uticaj na slobodnu razmjenu, potom uticaj dominantne ekonomske paradigme na ekonomski razvoj i na kraju potrebu ekonomske integracije ovog područja prije ulaska u EU.

¹ Fridman polazi od shvatanja da su političke slobode, shvaćene kao liberalne institucije, i ekonomske slobode, shvaćene kao vladavina prava, dvije strane iste medalje.

² Vidi: Robert J. Barro: Rule of Law, Democracy and Economic Performance, Burden of Economic Freedom.

3. Politička paradigma tranzicije kao okvir ekonomskih sloboda

Naglasak na političkoj strani tranzicije je karakteristika početka tranzicije. Zaista, politička strana tranzicije, pogotovu u početku, opredjeljujuće utiče na proces ukupne tranzicije. To je uostalom pokazao i raspad SFRJ, koja se i pored prihvatljivog ekonomskog programa, zbog nedostatka političke volje za promjenama i neophodnih institucija, raspala ulazeći u tranziciju. Značaj političke sfere je razumljiv jer se u toj oblasti donose odluke, odnosno kroz političku sferu dolaze do izražaja »duhovni odnosi prema promjenama«. Postojeća paradigma promjena u političkoj sferi je zasnovana na nekoliko pretpostavki³. Zapravo, u promjene se ušlo sa shvatanjem da:

- a) Svaka zemlja koja napušta jednopartijski sistem nužno ide prema demokratiji
- b) Uspostavljanje demokratije se vrši kroz tri koraka: period otvaranja (političke liberalizacije), period kolapsa starog sistema i na kraju period konsolidacije u kojem se stvaraju nove demokratske institucije i nova pravila igre
- c) Višepartijski izbori su dovoljni za stvaranje demokratskog legitimiteta nove vlasti
- d) Na početku je vladalo mišljenje da za političku tranziciju nisu opredjeljujući strukturni faktori (nivo ekonomskih reformi, politička istorija zemlje, institucionalno nasleđe, etika, kulturna tradicija), već politička tranzicija zavisi dominantno od političkih elita
- e) Proces demokratizacije je pretpostavka redizajniranja državnih institucija (institucije novog izbornog sistema, parlamentarna reforma i reforma sudstva) ali kao modifikacija postojeće države.

Ovakav prilaz političkoj tranziciji je neminovno proizveo dvije posledice:

1. Nemoćni parlamentarizam (nadmoć uskih partijskih ili grupnih interesa, korupcija, korišćenje tranzicije za realizaciju interesa vladajuće strukture), i
2. Dominacija moći politike u društvu (što se ogleda u zadržavanju partijske države odnosno slabe i nejasne linije razdvajanja države i partije na vlasti i zadržavanje partijske umjesto profesionalne državne birokratije).

Upravo, kako piše T. Carothers većina zemalja, uključujući i zemlje Zapadnog Balkana, slijedeći ovu paradigmu je upala u tzv. **političku sivu zonu**, što znači da te zemlje imaju velike demokratske deficite, što uključuje slabu reprezentaciju interesa građana, manju političku participaciju izvan izbora, kršenje zakona od strane visokih funkcionera, manji nivo povjerenja u državne institucije i konstantno slabe institucionalne performanse države.⁴

Negativne strane političke paradigme su još više došle do izražaja u uslovima rata i velikog ratnog razaranja i seljenja stanovništva. Ratni ambijent je stvorio uslove za korupciju i još teže kriminalizaciju društva, što pokazuje sadašnje stanje u Srbiji, Kosovu,

³ T. Carothers: The End of Transition Paradigm, Journal of Democracy, January 2002, Volume 23, Number 4

⁴ Npr. Istraživanje Centra za demokratsku tranziciju u Crnoj Gori pokazuje da svega 19,7% građana vjeruje sudstvu, 19,6% Predsjedniku Republike, 18,5% Vladi, 20,9% Policiji, 28,2% vladajućim partijama, a 16,8% opoziciji.

Makedoniji. I pored toga što su npr. sprovedeni višeparlamentarni izbori nivo slobode i sigurnosti ljudi nije se značajnije poboljšao⁵.

Posledica ovog stanja na ekonomiju je velika. Prije svega, kroz privid slobode koji daju politički izbori, dolaze do izražaja dvije tendencije koje sputavaju ekonomsku inicijativu. Prvo, postojanje autokratske vlasti stvara mogućnosti za krađu nacionalnog bogatstva od uske grupe ljudi, odnosno teško može diktator da ubijedi ljude da njihova svojinska prava neće biti konfiskovana. Drugo, razvoj demokratije (jedan građanin jedan glas) i vladavine većine, u uslovima nedovoljno razvijene institucionalne infrastrukture, dovodi do preraspodjele bogatstva od kompanija prema državi a sa ove prema siromašnim djelovima stanovništva. Sklonost ka jednakosti postaje naglašena.

I jedna i druga posledica nerazvijenog pravnog okvira vodi gušenju ekonomske inicijative odnosno negativno utiču na ekonomski rast. Sa druge strane, istraživanja polazuju da **prosperitet stimuliše demokratiju**. To je rzv. Aristotelova i Lipsetova hipoteza. Od Aristotela do danas čovjek je dokazivao da samo u bogatom društvu većina stanovništva može razumno i intelektualno učestvovati u politici i razviti sopstveni odbrambeni mehanizam od neodgovorne demokratije.⁶

Nemogućnost građanina, zbog ekonomskog siromaštva, da se odbrani od neodgovorne demokratije počinje da proizvodi **začarani krug zakasnele tranzicije**, koji se ogleda u akceleraciji negativnog uzajamnog dejstva ekonomskog siromaštva i nedovoljno razvijene demokratije. Kako izaći iz tog kruga? Da li je za to npr. dovoljna zaista energična i nužna borba protiv kriminala u Srbiji? Da li je to pokušaj sveobuhvatnih reformi kao što se pokušava u Crnoj Gori?

Da li treba slijediti misao Lipseta koji u povećanju obrazovanja i bržem nastajanju nove srednje klase i njegovo naglašavanje ideje Aleksis de Tokvila da **privatne institucije i organizacije** su važno **ograničenje snage države**. Demokratizacije političkih partija koje posebno naglašava prof. Vlado Goati kao i poboljšanje izbornog sistema, na čemu Goati insistira zajedno sa prof. Veselinom Pavićevićem, jesu pravci da se iz začaranog kruga izlazi.⁷

U svakom slučaju, bez napuštanja početne političke paradigme a uz veće uvažavanje strukturnih faktora (napuštanje mehanicističkog prilaza da su izbori sami po sebi rešenje) nema izlaska iz začaranog kruga zakasnele tranzicije. Ipak, **Aristotel-Lipsetov okvir** opominje da promjene u ovoj sferi, ako su suštinske, podrazumijevaju veći nivo ekonomske razvijenosti i prosperiteta. Odnosno, model izvoza demokratije sa Zapada, po prethodno opisanoj paradigmi ne razvija ekonomske performanse sam po sebi.

Ako postoji ograničena energija (ljudski kapital) za podsticanje institucionalnih reformi, kao što je slučaj u našoj zemlji, onda ju je bolje koristiti za podsticanje zakona i vladavine zakona – to znači razvoja svojinskih prava i slobodnog tržišta. Ove institucije su mnogo

⁵ Čak je npr. u Srbiji u 1998 Index vladavine prava bio znatno veći od indexa demokratije (0,83 u odnosu na 0,17). Izvor: Political Risk Service, 2000

⁶ Lipset, S. »Some Social Requisties of Democracy; Economic Development and Political Legitimacy«, American Political Science Review, 1999

⁷ Vladimir Goati, Veselin Pavićević: »Elija (ni)je za reforme«, Dosije, Reforme za zdravo društvo, Izborni sistemi i političke partije, Podgorica, 2003

značajnije za ekonomski rast u fazi ograničenih resursa i pada ekonomskih aktivnosti, nego što je to demokratija (izbori) sam po sebi. Ipak, u dužem roku vladavina prava generiše **održivi demokratski razvoj** ali prvo kroz promociju ekonomskog razvoja. Ovo je, čak iako je demokratija krajnji cilj u dužem roku, način kako podstaći vladavinu prava u kratkom roku.

To znači da je za nas mnogo važniji naglasak na vladavini prava, svojinskim pravima i slobodnom tržištu nego na romantičnim čarima demokratije⁸.

4. Vladavina prava, ekonomske slobode i ekonomski rast

Vladavina prava se koristi kao sinonim za svojinska prava i pravni okvir u društvu. Ekonomska sloboda se shvata kao sloboda kreacije, inicijativnosti, preduzetništva. Kao što se vidi, naglasak je na institucijama koje su okrenute pojedincu (ne većini). Koji su ekonomski efekti ovakvog prilaza? Isto tako, pokušaću da ukažem na troškove ovog prilaza, koje proizvodi sukob između formalnih i neformalnih (kultura) pravila.

Postoje ekonomski efekti svojinskih prava i privrednog sistema. Pojedinci hoće da rade i ulažu prije svega ukoliko mogu uživati u plodovima svog rada. Međutim, ako su svojinska prava nezaštićena, ako je stopa kriminala i korupcije velika – ljudi će težiti da rade manje i da manje ulažu. Isto tako, ako su porezi visoki i preko tako visokih poreza se finansira državna regulacija, efekti će na ljude i investitore biti isti kao i oni koje ljudi plaćaju za podmićivanje.

U vezi sa tim je i snaga pravnog sistema da omogući slobodno sklapanje ugovora i obezbijedi njihovo sprovođenje. Ugovori regulišu odnose u biznis lancu: dobavljači, kreditori, radnici i potrošači. Ako se npr. uzme kredit i on se ne vrati, to utiče na smanjenje investicija (nije vraćen kredit) a s druge strane smanjuje povjerenje u bankarski i ukupan sistem.

Reakcija biznisa na nedovoljno zaštićena svojinska prava i ugovore je dvojaka. Jedni smanjuju obim posla dok drugi prelaze u sivu ekonomiju. Ovo drugo rešenje je posebno reakcija na visoke stope poreza.

Iz ovoga proizilazi da naglasak na svojinskim pravima i pravnim okvirima ne daje jednoznačan odgovor o veličini države i ekonomskim performansama. Zapravo, neke javne akcije, npr. bezbjednost ugovora, povećava državnu potrošnju ali vodi ka stvaranju uslova za povećanje ekonomske efikasnosti. S druge strane, sve barijere i neproduktivna trošenja traže povećanje poreza, što usporava rast biznisa.

Zaštita svojinskih prava i pravni sistem su osnov za razvoj ekonomskih sloboda.

Da li postoji veza između ekonomskog rasta i ekonomskih sloboda?⁹ U studiji Haana i Sturna, koja ovu međuzavisnost analizira u periodu od 1975-1992 u oko 80 zemalja, a na

⁸ Zar na ovakav zaključak ne upućuje uvođenje vanrednog stanja u Srbiji (privremena suspenzija demokratije) da bi se mogle primijeniti neophodne mjere za suzbijanje kriminala i korupcije.

bazi Indexa ekonomskih sloboda Heritage Fondacije i Fraser Instituta, krajnji zaključak analize je da ekonomske slobode **ubrjavaju** ekonomski rast, ali da sam nivo ekonomskih sloboda nema signifikantnu vezu sa nivoom ekonomskog rasta. Toretenjson dokazuje da nesigurnost svojinskih prava vodi ka zastoju ekonomskog rasta.¹⁰ The Heritage Foundation Index of Economic Freedom i Fraser Institute zaključuju: ekonomska sloboda u svijetu pokazuje jak pozitivan odnos između ekonomskih sloboda i ekonomskog razvoja.

Ekonomске slobode fokusiraju aktivnosti na razvoju institucija i s druge strane one su dio kulturnih normi, odnosno sistema vrijednosti. Između novih institucija (formalnih) i kulture (neformalnih) institucija postoji velika zavisnost. Ova zavisnost se mjeri preko transakcionih troškova. Pod transakcionim troškovima shvatam troškove svih resursa neophodnih za obavljanje razmjene i realizaciju ugovora (nalaženje mogućnosti za razmjenu, pregovarački proces, sprovođenje i monitoring) kao i troškovi razvijanja, održavanja i zaštite institucionalne strukture (sudstvo, policija, armija). Visina transakcionih troškova pokazuje harmonizaciju novih formalnih pravila sa starim, neformalnim vrijednostima, sa kulturnom sredinom u kojoj se sprovode promjene. Odnos između novih formalnih i dominantnih neformalnih pravila, hipoteza njihove interakcije može se definisati na način kako to čini Steve Pejovich. »Kada se promjene u formalnim pravilima harmonizuju sa preovlađujućom kulturom i neformalnim pravilima to će smanjivati transakcione troškove i osloboditi dio resursa za proizvodnju bogatstva. Kada su nova formalna pravila u konfliktu sa preovlađujućim neformalnim pravilima, inicijativa koju ona kreiraju povećavaju transakcione troškove i smanjuju proizvodnju bogatstva u društvu«! Prihvatanje ove **interakcione hipoteze** ima važne posledice za razumijevanje pravca, toka i rezultata tranzicije u našoj zemlji i zemljama Zapadnog Balkana.

Tranzicija nije ništa drugo do restrukturiranje institucionalne strukture u društvu – zamjena starih institucijama novim. To znači da se u našoj zemlji treba uspostaviti sistem institucija koje mogu razviti kulturu individualnog, slobodnog tržišta i privatne svojine. Odnosno, to je razvoj novog sistema vrijednosti! Taj sistem vrijednosti počiva na nekoliko bazičnih institucija:

1. Stabilna svojinska prava
2. Sloboda ugovaranja
3. Nezavisno sudstvo (Ustav je iznad zakona i politike).

Svakako, ove institucije se mogu dalje razčlanjivati, kao što ćemo to uraditi prilikom analize Indeksa ekonomskih sloboda u sledećem dijelu rada. Možemo primijetiti da ove bazične institucije vuku tzv. negativna prava. Njihova karakteristika je da one reduciraju diskrecionu moć državne birokratije i štite individualna prava i privatnu svojinu od većine.

Iskustva razvoja kapitalizma pokazuju da ne postoji automatizam u primjeni i funkcionisanju ovih institucija. Njihovo uspostavljanje samo po sebi neće uvijek dati

⁹ Vidi: Jakob de Haan, Jan-Egbert Sturén: On the Relationship between economic freedom and economic growth, University of Groningen, 1999

¹⁰ Tortenson J (1994): »Property Rights and Economic Growth, An empirical study«, Kuklos 47

dobre rezultate. To potvrđuju podaci o efikasnosti ovih institucija od zemlje do zemlje. Tako su mnoge Latino Američke zemlje primijenile bazična načela Američkog ustava, ali rezultati nisu na očekivanom nivou. Generalno, slično je i sa zemljama trećeg svijeta, koje su pokušale da **kopiraju** formalne institucije razvijenog zapada. Faktor koji formalno uslovljava te razlike jeste **kultura**, odnosno čovjekovo socijalno nasleđe iz prošlosti. Zaista, ne možemo izbjeći istoriju, jer je ona u svima nama.

Ukoliko je kultura neke zemlje bliža sistemu vrijednosti kapitalnih interesa, tada je i njihova primjena lakša i sa manjim transakcionim troškovima.

Ako ovo primijenimo na našu zemlju i Zapadni Balkan, do kakvih zaključaka možemo doći?

Prije toga smatram da treba biti veoma obazriv u poređenjima tranzicije u zemljama Centralne Evrope (npr. Češka, Poljska, baltičke zemlje) i zemalja Južne Evrope i Balkana. Kulturna razlika je ogromna. Zapravo sistem vrijednosti zemalja Centralne Evrope je mnogo bliži sistemu vrijednosti koji traži nove institucije, nego što je to slučaj sa Južnom Evropom. Ovdje samo ističem značaj tog faktora, bez namjere da to dublje istražujem.

U svakom slučaju istorijski razvoj koji je doveo do toga da je sistem vrijednosti zasnovan na kolektivizmu (ne individualizmu), na egalitarizmu (što guši kreativnost), na autoritativizmu (što znači vjeru u snage izvan nas – država, partija), nerazvijen sistem potreba ljudi, tradicionalno nepovjerenje u novo i otpor promjenama jesu dio tog kulturnog nasleđa u okviru kojeg se sprovodi tranzicija u regionu Balkana. Otuda su i transakcioni troškovi uspostavljanja novih institucija visoki. Obzirom da se stari sistem vrijednosti zadržava u starijim generacijama (što ne znači da ga nema među mladima), to se i proces tranzicije sve više shvata kao **generacijski proces**, što znači da je teško postići brze promjene; što je bio slučaj u mnogim zemljama Centralne Evrope.

Iz ovog proizilazi da je uspostavljanje institucija koje promovišu koncept ekonomskih sloboda u našoj zemlji i zemljama Zapadnog Balkana vrlo težak i sa visokim transakcionim troškovima. To nam pokazuje i analiza Indeksa ekonomskih sloboda u zemljama Zapadnog Balkana.

5. Analiza indeksa ekonomskih sloboda u zemljama Zapadnog Balkana

Index ekonomskih sloboda, koji objavljuje Heritage Fondacija, sadrži deset ključnih indikatora.¹¹ To su:

1. Trgovinska politika
2. Fiskalna ograničenja
3. Državne intervencije
4. Monetarna politika
5. Strane Investicije
6. Banke i finansije
7. Plate i cijene
8. Svojinska prava
9. Regulacije
10. Siva ekonomija

Ekonomске slobode se definišu kao »odsustvo državne prisile ili ograničenja u proizvodnji, distribuciji ili potrošnji dobara i usluga izvan onih koji su neophodni za zaštitu slobode građana same po sebi«. Indeks sadrži četiri skale slobode:

1. Slobodne zemlje – zemlje čiji je skor 1,95 i manje
2. Uglavnom slobodne (skor od 2 – 2,95)
3. Uglavnom neslobodne (skor od 3 – 3,95)
4. Neslobodne (represivne) – (preko 4,0).

Svaki od deset kriterijuma se boduje od 1-5 i tako dobija skor zemlje.

Zemlje Zapadnog Balkana: Index ekonomskih sloboda i rast, 2002

	Index	Mjesto od 161 rangiranih zemalja	Kategorija	GDP (milijarde \$)	GDP per capita \$
Albanija	3,35	104	Uglavnom neslobodna	3,1	899
BiH	3,80	139	Uglavnom neslobodna	6,5	1,526
Hrvatska	3,15	89	Uglavnom neslobodna	23,5	5,364
Makedonija	3,25	94	Uglavnom neslobodna	2,8	1,378
Srbija i Crna Gora	4,25	149	Restriktivna	13,2	1,240

Izvor: 2003 Index of Economic Freedom

Pokazuje se da je nivo ekonomskih sloboda nizak, što upućuje na postojeće visoke troškove tranzicije u ovim zemljama. Ako uporedimo nivo ekonomskih sloboda u

¹¹ O metodologiji vidi publikacije Heritage Foundation. Na našem jeziku: dr Miroslav Prokopijević: Konstitucionalna ekonomija, Beograd, 1999

zemljama Zapadnog Balkana sa zemljama koje se smatraju uspješnim u tranziciji, vidjećemo razliku:

	Index	Mjesto od 161 rangiranih zemalja	Kategorija	GDP milijarde \$	GDP per capita \$
Slovenija	2,85	62	Pretežno slobodna	23,9	11.972
Češka	2,50	35	Pretežno slobodna	56,5	5.489
Estonija	1,80	6	Slobodna	6,4	4.697
Poljska	2,90	66	Pretežno slobodna	165,1	4.273

Izvor: 2003 Index of Economic Freedom

Što utiče na ovakav index sloboda?

Komponente indexa ekonomskih sloboda u zemljama Zapadnog Balkama

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Skor
Albanija	5	3,5	3	2	2	3	2	4	4	5	3,85
BiH	2	4	5	2	4	3	3	5	5	5	3,80
Hrvatska	3	4	2	2	3	3	3	4	4	3,5	3,15
Makedonija	5	2,5	3	2	3	2	2	4	4	5	3,25
Srbija i Crna Gora	4	3,5	4	5	5	4	3	4	5	5	4,25

Legenda: 1. Trgovinska politika; 2. Fiskalno opterećenje; 3. Državne intervencije; 4. Monetarna politika; 5. Strane investicije; 6. Banke i finansije; 7. Plate i cijene; 8. Svojinska prava; 9. Regulacija; 10. Siva ekonomija

Albanija ima visok stepen protekcionizma. Carinska stopa je oko 10,77% plus necarinske barijere, koje uslovljavaju visoki nivo korupcije. Na sličnom nivou je Makedonija. Samo je u BiH nivo carina oko 3,5% ali uz velike necarinske barijere.

Poresko opterećenje je različito po različitim zemljama.

Poresko opterećenje, %

	Gornja stopa poreza na dohodak %	Granična stopa %	Gornja stopa poreza na dobit kompanija	Državna potrošnja u GDP
Albanija	25	5	25	31,4
BiH	25	0	30	65,9
Hrvatska	35	20	20	33,5
Makedonija	35	0	15	21,8
Srbija i Crna Gora	20	10	20	41,0

Izvor: 2003 Index of Economic Freedom

Svojinska prava u regionu su na veoma niskom nivou zaštite. I pored toga što je u svim ustavima zapisano da su sudovi nezavisni, u praksi to nije slučaj. Isto tako, regulacija od strane države je velika. To dovodi i do male transparentnosti sistema. Kao rezultat svega je visoko učešće sive ekonomije, odnosno, siva ekonomija jeste pokazatelj prevelike regulacije i nedovoljne zaštite svojinskih prava.

Vrlo je važno istaći da je u svim zemljama usvojen koncept nacionalnog tretmana stranaca i da ima puno povoljnosti. Ipak to nije dovoljno da samo po sebi učini strane investicije atraktivnim. Pokazuje se da je pretjerana regulacija, uz slabu zaštitu svojinskih prava i visoko učešće sive ekonomije, velika barijera stranim investicijama. Razumije se, uticaj političkog rizika se ne može umanjiti.

Prema tome, na bazi svih ovih indikatora mogu se izvući neki globalni nalazi koji manje-više važe za ovo područje. Neosporno je da koncept razvoja ekonomskih sloboda nije u praksi razvijen, što utiče na brzinu ekonomskog razvoja. Još uvijek je sistem zatvoren, preregulisan, skup za preduzetnike. Održava se duh tradicionalnog kolektivism, straha od susjeda, kao i mišljenje da »inteligentna« država treba da zamijeni pojedinca.

Zatvorenost dolazi do izražaja u **trgovini** između ovih zemalja. Ukupan promet između ovih zemalja je oko 6-7% ukupnog GDP ovih zemalja. Kao glavne barijere u istraživanju Centra za preduzetništvo i ekonomski razvoj navode se: visoki porezi (oko 70% ispitanika, zatim nelojalna konkurencija (to znači postojanje interesnih i lobi grupa), administrativne barijere i česte promjene zakona (nestabilan pravni okvir)).

Prema tome, ekonomske slobode unutar zemalja Zapadnog Balkana su među najmanjima u Evropi. S druge strane, trgovina između zemalja u regionu je veoma mala. Ako se ovo ima u vidu, kao i nizak nivo per capita dohotka, onda se, u kontekstu Aristotel-Lipset hipoteze može zaključiti da su političke slobode, odnosno razvijenost demokratije takođe na niskom nivou. Ovo potvrđuje našu tezu sa početka ovog rada o začaranom krugu zakasnele tranzicije na području Zapadnog Balkana.

6. Politika, ekonomske slobode i presjecanje začaranog kruga zakasnele tranzicije

Imajući u vidu činjenicu da sve okolne zemlje uskoro postaju članice EU, zapadni Balkan postaje ostrvo, odnosno arhipelag. Da li je to ostrvo nade ili je i dalje ostrvo straha i tame?

U svijetlu analize u ovom radu, pravci rešenja se mogu tražiti u:

1. Prihvatanju potrebe promjene u dominantnoj tranzicionoj paradigmi
2. Uvažavanju činjenice da je EU okruženje regiona

1. **Unapređenje ekonomskih i političkih sloboda.** Ovo znači da u **političkoj sferi** nije dovoljno imati višepartijske izbore da bi se obezbijedila demokratija, te da je potrebna demokratizacija političkih partija. Istovremeno, povećanje **ekonomskih sloboda** treba da znači napuštanje na neki način »tranzicije po naredbi«, tj. odzgo ka dolje i otvoriti procese gdje dobrovoljnost ljudi i kompanija mnogo više dolazi do izražaja, njihova sloboda i inicijativnost.

U jednom i u drugom slučaju ovo podrazumijeva radikalne **promjene u državi i njenom funkcionisanju**. Prije svega u jačanju onih uloga države koje štite slobodu ljudi i njihovu bezbjednost i zaštitu svojine. S druge strane, treba

smanjivati tradicionalnu ulogu države kao paternalističke države koja sve kontroliše, koja nastoji da bude poslodavac svim građanima, države koja je puna birokratije i korupcije, neefikasnosti i bez novih ideja.

U svim balkanskim državama reforma države, državne uprave i njene decentralizacije (jačanje lokalne uprave) je neophodan uslov izlaska iz začaranog kruga zakasnele tranzicije. Tu je i oslobađanje društva od partijskih birokratija u državnoj upravi i prelazak na profesionalnu i efikasnu upravu. Veća transparentnost i informatizacija su takođe dio te ukupne reforme društva. Zaista, primjer balkanskih zemalja je pokazao da slaba i instrumentalizovana država ne može biti garant niti političkih niti ekonomskih sloboda.

2. Važan momenat za izlazak iz začaranog kruga zakasnele tranzicije jeste uvažavanje činjenice da je ovo **region okružen EU**. Što to znači?

Po svemu sudeći ove zemlje će **zajedno ući** u Evropsku Uniju. To znače da će biti prinudene da prvo pokažu spremnost i da se institucionalno osposobe za međusobnu saradnju. To znači da je potrebno da razbiju sve barijere biznisu u regionu. Sve zemlje treba da promovišu ideju **slobodne trgovine i smanjenja transakcionih troškova**. Širenjem tržišta stvaraju se uslovi za brži razvoj preduzetništva i nastanak novih privatnih firmi, koje jesu nosilac **novih vrijednosti** i nove **kulture kapitalizma**. Upravo širenjem tržišta stvaraju se uslovi za nastanak novog sistema vrijednosti i novih institucija, i »omekšavanje« starog kulturnog obrasca za nove ideje.

Druga važna činjenica jeste da je oko **regiona Zapadnog Balkana NATO**, što aktuelizuje pitanje armije! Postavlja se pitanje zašto u takvim uslovima izdvajati ogromna sredstva za lokalne vojske? Isto tako, uz smanjenje troškova, potrebna je promjena shvatanja uloge vojske: od garanta ideološke bezbjednosti i napada od susjeda treba preći na razvijanje njene spremnosti da bude dio mirovnih snaga u svijetu – što proizilazi iz učlanjenja u Partnerstvo za mir. Promjena uloge i organizacije vojske imaće pored ekonomskih i kulturne implikacije: razbijanje autoritativnog sistema vlasti kod lokalnog stanovništva kao i straha od nekih sila prošlosti (npr. obavještajne službe).

Treća važna činjenica jeste da će **EURO biti** sredstvo plaćanja u svim zemljama sa kojima se graniči region. Nestaće i tolar i lev, kao što su nestale lira i njemačka marka. Mi na arhipelagu ćemo imati kunu u Hrvatskoj, dinar u Srbiji, konvertibilnu marku u Bosni, denar u Makedoniji, lek u Albaniji, EURO u Crnoj Gori i na Kosovu! Koliki su transakcioni troškovi? Oni se procjenjuju i na blizu 1% GDP-a (što je sada oko 400 miliona €)!

Ali to nije sporno, koliko je sporno da valuta kojom se plaća igra ulogu svetionika za preduzetnika, za investitore, za biznis! Oni se okreću prema tom svetioniku, odnosno i prema tom tržištu! Odakle je ta valuta?! To okretanje u dužem roku određuje strukturu privrede i povećanu zavisnost od tržišta sa koga dolazi svjetlost svetionika! Prema tome, promjena valute je promjena strateške vizije razvoja! Nije to samo tehničko pitanje!

I šta uraditi? Pa zar nije normalno da se u svim zemljama arhipelaga izvrši eurizacija? Uvede EURO!

Moj predlog je da se sa uvođenjem EURA u Rumuniji i Bugarskoj uvede EURO i na arhipelagu Zapadni Balkan!

Da cjelokupna pomoć zemljama arhipelaga bude u pravcu podrške EURA, da se razbije taj princip podrške stabilnosti nacionalnim valutama koji razvija Međunarodni monetarni fond! To je koncept koji omogućava da se politika i rent-seeking elite kriju iza MMF-a! Ako hoćemo razaranje granica na arhipelagu, uvođenje EURA kao zajedničke valute je među **prvim koracima!** Granice između država na arhipelagu jačaju nacionalne političke elite, a novac je jedan od ključnih poluga za očuvanje vlasti i dominaciju politike nad ekonomijom! Korišćenje takozvane suverene monetarne politike u zatvorenom sistemu je uvijek sredstvo očuvanja vlasti, pojačane korupcije i osiromašenja ljudi!

Ponavljam, uvođenje EURA u sljedećih nekoliko godina bilo bi prvi ozbiljan znak da želimo uvođenje evropskih standarda u ekonomije zemalja u regionu!

Znači, mi smo na arhipelagu oko kojeg je EU sa njenim standardima, NATO sa svojim vojnim sistemom i EURO kao sistemski izraz slobode pojedinca i investitora!

Zaključak

Kako presjeći začarani krug zakasnele tranzicije u kome se nalazimo je pitanje koje se raspravlja u ovom radu. U radu se insistira na otvaranju i hrabrenju procesa u više oblasti. Prije svega, promjena sadašnje političke paradigme (koja rezultira s jedne strane u nemoćnom parlamentarizmu a s druge strane dominacija politike u društvu), u pravcu jačanja zakonskog okvira i snage države da te zakone primijeni.

Drugo, promjena ekonomske paradigme u pravcu jačanja ekonomskih sloboda i podsticanja inicijativnosti pojedinca i preduzetništva, i što jača dobrovoljnost u ekonomskom ponašanju razvija institucije koje se prilagođavaju neformalnim kulturnim pravilima sredine. Na ovaj način se smanjuju transakcioni troškovi tranzicije ali istovremeno i razvija novi sistem vrijednosti svojstven kulturi modernog kapitalizma.

Treće, presjecanje začaranog kruga zakasnele tranzicije nije moguće na snazi unutrašnjeg tržišta, bilo koje zemlje u regionu. Ako je ulazak u EU proces koji traje, u međuvremenu je potrebno smanjenje barijera slobodnoj trgovini u regionu, posebno kroz uvođenje EURA kao zajedničke valute u regionu.

Na kraju ne smije se smetnuti sa uma davno Aristotelovo upozorenje da samo obrazovanje i ljudi sa razvijenim kulturnim osjećanjima mogu biti nosioci razvoja demokratije i svih njenih čari, koji sada u nas više djeluju romantičarski nego stvarno.

Literatura:

1. Robert J. Barro: Rule of Law, Democracy and Economic Performance, Burden of Economic Freedom
2. T. Carothers: The End of Transition Paradigm, Journal of Democracy, January 2002, Volume 23, Number 4
3. Lipset, S. »Some Social Requisites of Democracy; Economic Development and Political Legitimacy«, American Political Science Review, 1999
4. Vladimir Goati, Veselin Pavićević: »Elija (ni)je za reforme«, Dosije, Reforme za zdravo društvo, Izborni sistemi i političke partije, Podgorica, 2003
5. Jakob de Haan, Jan-Egbert Sturn: On the Relationship between economic freedom and economic growth, University of Groningen, 1999
6. Tortenson J (1994): »Property Rights and Economic Growth, An empirical study«, Kuklos 47
7. Miroslav Prokopijević: Konstitucionalna ekonomija, Beograd, 1999
8. Heritage Foundation: Index of Economic Freedom, 2000, 2003
9. Pejovich Steve: »Understanding the Transaction Costs of Transition: Is the Culture Stupid«, Preduzetnička ekonomija, Volume I, Podgorica, 2002
10. Colombatto Enrico: »Globalizacija – no moral« (radni materijal), Postdiplomske studije »Preduzetnička ekonomija«, Podgorica, 2003